

בשולי הידיעות

1. השם *Ἐντολιος*

מ. שובה (ידיעות שנה י"ח, תשי"ד, עמ' 160) אומר, ששם זה הבא בכתובת של דלת הקבורה בקיסרי הוא, יהודי מובהק ונגזר מן *Ἐντολή* שהוא תרגומה של מצווה בתרגום השבעים. את השם *Ἐντολία* שבבית-שערים הוא מפרש "בת ישראל המקיימת את מצוות התורה". ברצוני להעיר על השימוש של *Ἐντολή* ושל סתם 'מצוה' במובן צדקה (עי' ליברמן, JBL 1946, עמ' 69 ובמאמרי ב"ציון" תשי"א עמ' 25 הע' 176). השם *Ἐντολιος* ניתן אפוא לפרשו 'עושה צדקה' ואינו בסופו של דבר אלא צדוק או צדיק בשינוי הוראה מקביל לשינוי משמעו של לשון צדקה שבמקרא לצדקה המאוחרת. סמוכים לפירוש זה אפשר למצוא בכתובת של חמת-גדר "אנטוליה די(הבה)ה חד דינר ליקרה דכנישתא". השם הולם כאן את המעשה. בירושלמי תרומות ח' ה' נאמר על אשה כזאת "רחמא מצוותא סגי". את השם *Ἐντολιος* יש אולי למצוא גם בירושלמי דמאי פ"ה ה"ח: "אמר רבי זעירא, אבא אנטולי זבין פירי..." ויש לבטל את הזיהוי *Antyllus* (Antyllus, Namen der Juden). עמ' 7 כ"כ של כתביו), כשם פרטי של אשה מובא צדקה רק בתקופה מאוחרת, כנראה בהשפעת הערבית, (עי' צונץ שם, עמ' 52). פלאויוס אנטוליוס, מושל (לא-יהודי) בא"י במאה ה' נזכר בכתובת קיסרי.

2. על *Burghi* בארץ ישראל

מסקנתו של ש. אפלבוים (ידיעות הנ"ל, עמ' 202 ואילך) על קיום ארגון של רשת בורגי ישראל בתקופת הפלאויים, שעה שעדיין לא נמצא כמותם בשום מקום אחר באימפריה הרומית, מתבססת על דברי ג. אלון (תולדות היהודים בא"י בתקופת המשנה והתלמוד, עמ' 42), המייחס לר' יוחנן בן זכאי את דברי המכילתא (בחדש פ"א, הוצ' הורביץ-רבין עמ' 203) "לא רצייתם לתקן הדרכים והרחובות לעולי רגל, הרי אתם מתקנין את הבורגסין ואת הבורגנין לעולי לכרכי מלכים", במאמר הביקורת שפרסמתי על ספרו של אלון ז"ל (בחינות תשי"ג, חוב' ד' עמ' 60) הערתי בקצרה, שהדברים הנ"ל אינם משל ריב"ז. ברם לאור דברי אפלבוים, הנני רואה צורך לידרש לעניין בשנית, הואיל ולפנינו דוגמה להסקת מסקנה היסטורית מוטעית מתוך חוסר תשומת לב לקונטקסט ומתוך התעלמות ממקורות מקבילים. וזה לשון הפרשה הנ"ל שבמכילתא: "בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים, מגיד שמונים חדשים ליציאת מצרים, אין לי אלא חדשים שנים מנין ת"ל... כל אלו עד שלא נכנסו לארץ, משנכנסו לארץ מנין ת"ל... כל אלו עד שלא נבנה הבית, משנבנה הבית מנין שמונים לבניינו ת"ל... לא רצו למנות לבניינו ימנו לחורבנו... לא רצו למנות לעצמם ימנו לאחרים, שני' בשנת שתיים לדריוש המלך, ואומר אם לא תדעי

לך היפה בנשים, ואומר תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך ועבדת את אויביך. כבר היה רבן יוחנן בן זכאי עולה למעון יהודה, ראה ריבה אחת מלקטת שעורים מתחת גללי הסוס, אמר להם רבן יוחנן בן זכאי, ראיתם ריבה זו מה היא א"ל עברית, סוס זה של מי הוא, אמרו לו, של פרש ערבי אחד. אמר להם ריב"ז לתלמידיו, כל ימי הייתי מצטער על הפסוק הזה והייתי קורא אותו ולא הייתי יודע מה הוא, אם לא תדעי לך היפה בנשים, לא רציתם להשתעבד לשמים הרי אתם משועבדים לפגומי גוים ערביים, לא רציתם לשקול לשמים בקע גולגולת, הרי אתם שוקלים חמשה עשר שקלים במלכות אויביכם, לא רציתם לתקן הדרכים לעולי רגלים הרי אתם מתקנין את הבור-גסין ואת הבורגנין לעולי לכרכי מלכים, וכן הוא אומר תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך באהבה ועבדת את אויביך בשנאה, תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשובע, ועבדת את אויביך ברעב ובצמא...".

עורך המכילתא הביא להנמקת דרשתו "לא רצו למנות לבניינו ימנו לחורבנו את הפסוקים "אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן" (שה"ש א' ח') ו"תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך... ועבדת את אויביך (דברים מ"ז—מ"ח). את הפסוק הראשון פתר לאור הסיפור על ריב"ז, ובהמשיכו בסגנון הדרשה שבה פתח, הסיק את המסקנה מהסיפור: "לא רציתם להשתעבד לשמים, הרי אתם משועבדים... והוא מוסיף לחרוז: לא רציתם לשקול... הרי אתם שוקלים... לא רציתם לתקן... הרי אתם מתקנין..." אח"כ הוא פונה לדרוש את הכתוב בס' דברים בנוסח "תחת אשר לא..." ששימש לו דוגמא לדרך החריזה.

מלבד מבנה הדרשה וסגנונה מוכיחים גם המקורות המקבילים, שאין לייחס לריב"ז את המשפט על הבורגנין, ככולם, הן באלה המייחסים את הספור בריבה לריב"ז (ספרי דברים פי' ש"ה, אבות דר' נתן פי"ז, בבלי כתובות ס"ו ב') והן באלה המספרים אותו מעשה על ר' צדוק או על ר' אליעזר בנו (תוספתא כתובות פ"ה, ירושלמי שם, פסיקתא רבתי כ"ט, איכה רבתי פ"א) אין סימן וזכר להמשך שבמכילתא "לא רציתם...".

אין איפוא ראיה לבורגי בא"י במאה הראשונה, והמקור הקדום ביותר הוא בתוספתא פסחים א' כ"ז מזמנו של ר' אלעי, היינו מהמאה השנייה, והיא מסורה המסכמת עם המקורות החיצוניים.

אפרים א. אורבך